

Kinga Żyto

 [HTTPS://ORCID.ORG/0009-0008-8461-1517](https://orcid.org/0009-0008-8461-1517)

Paciorki typu TM 53 w kulturze wielbarskiej – funkcja, estetyka i chronologia

TM 53 Type Beads in the Wielbark Culture
– Function, Aesthetics and Chronology

Abstrakt: W roku 2025 mija 40 lat od publikacji dwóch kluczowych prac dotyczących paciorków z okresu rzymskiego: monografii Magdaleny Tempelmann-Mączyńskiej *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum* (1985) oraz opracowania Teresy Stawiarskiej *Paciorki szklane z obszaru Polski północnej w okresie wpływów rzymskich*. Z okazji tej rocznicy artykuł koncentruje się na analizie paciorków szklanych typu TM 53, wyodrębnionych w klasyfikacji

Tempelmann-Mączyńskiej. Paciorki tego typu występują licznie w grobach kultury wielbarskiej, zwłaszcza w późnorzymskiej fazie jej rozwoju. Spotykane są zarówno w jednolitych koliach, jak i bardziej złożonych kompozycjach, często w zestawieniu z paciorkami typu TM 119 i TM 128, co może odzwierciedlać określone preferencje estetyczne użytkowników. Choć rzadziej wykorzystywane jako zawieszki czy ozdoby głowy, paciorki TM 53 występują także w skupiskach mogących świadczyć o ich użyciu jako aplikacji naszywanych na odzież.

Słowa kluczowe: kultura wielbarska, paciorki, kolie, aplikacje, ozdoby, szkło

---

W bieżącym roku mija 40 lat od opublikowania dwóch istotnych prac poświęconych paciorkom z okresu rzymskiego. Pierwszą z nich jest fundamentalna monografia Magdaleny Tempelmann-Mączyńskiej, *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum* (1985), druga to *Paciorki szklane z obszaru Polski północnej w okresie wpływów rzymskich* (1985) pióra Teresy Stawiarskiej. Monografia M. Tempelmann-Mączyńskiej (1985), będąca efektem wieloletnich badań i żmudnej analizy materiałów źródłowych, pozostaje do dziś najważniejszym kompendium dotyczącym paciorków z okresu rzymskiego oraz wczesnej fazy wędrówek ludów, pochodzących z obszaru

środkowoeuropejskiego *Barbaricum*. Paciorki szklane zostały sklasyfikowane w ramach 29 grup typologicznych. W przypadku paciorków bursztynowych wyróżniono 15 odrębnych grup. Całość zbioru uzupełniają egzemplarze wykonane z innych surowców, takich jak glina, kamień, kryształ górski, kość oraz metal.

Opracowanie T. Stawiarskiej (1985) zostało poświęcone przede wszystkim ozdobom szklanym i ma charakter technologiczny. Autorka wykorzystując fotografie mikroskopowe, szlify petrograficzne oraz badania fizykochemiczne, przeanalizowała materiał z ponad 40 stanowisk archeologicznych Polski północnej, obejmujący ramy chronologiczne od wczesnego okresu rzymskiego do wczesnej fazy okresu wędrówek ludów. Na podstawie wyników badań makroskopowych i mikroskopowych badaczka wyodrębniła osiem technik formowania paciorków oraz dziewięć ich cech morfologicznych. Warto zaznaczyć, że T. Stawiarska nie dążyła do opracowania szczegółowej klasyfikacji formalnej, jej uwaga została skupiona głównie na zagadnieniach technologicznych wyrobów szklanych.

Obie przywołane publikacje koncentrują się na analizie paciorków jako jednej z kategorii zabytków archeologicznych. Paciorki są licznie rejestrowane przede wszystkim w kontekstach odkryć grobowych, ale występują również w materiałach pochodzących z osad oraz wśród znalezisk luźnych. Celem artykułu jest próba zweryfikowania ustaleń badawczych zawartych w wymienionych pracach dotyczących szklanych paciorków typu TM 53 według klasyfikacji M. Tempelmann-Mączyńskiej i typu F3.3 według T. Stawiarskiej. Zagadnienie to zostanie przeanalizowane w kontekście najnowszych odkryć archeologicznych pochodzących z obszaru funkcjonowania kultury wielbarskiej w okresie rzymskim. Celem analizy jest podjęcie próby interpretacji funkcji, zakresu rozprzestrzenienia oraz znaczenia paciorków typu TM 53, F3.3 w strukturze badanych zespołów grobowych.

Interesujący mnie typ paciorków TM 53 jest jedną z dziesięciu form, które tworzą grupę III paciorków szklanych według klasyfikacji M. Tempelmann-Mączyńskiej (1985: 18, 31, tabl. 1). Zabytki te ze względu na odmienną od siebie kolorystykę zostały oznaczone numerami od 46 do 55. Wszystkie paciorki zaliczane do tej grupy należą do zabytków wykonanych z jednobarwnego szkła oraz posiadają płaskokulisty kształt. Typy 46–50 były wykonane z przezroczystego szkła, natomiast typy 51–55 ze szkła nieprzezroczystego (Tempelmann-Mączyńska 1985: 18, 31, tabl. 1). Paciorki te należą do wyrobów małych – ich średnica waha się w przedziale od 3 do 8 mm.

Tę samą formę T. Stawiarska zaliczyła w swojej pracy do grupy I, podgrupy II, serii 1, oznaczając je jako typ F3.3 (Stawiarska 1985: 51). Zostały scharakteryzowane jako paciorki jednowarstwowe o kolistym przekroju poprzecznym i cylindrycznej

formie. Były one wykonywane ze szkła o barwie pomarańczowej¹, a do ich tworzenia wykorzystano tzw. technikę wyciąganej rurki. Proces ten polegał na tym, że najpierw formowano szklaną rurkę, którą następnie rozciągano i cięto na drobne fragmenty – stanowiące paciorki. Kolejnym etapem było wygładzanie krawędzi tych zazwyczaj cylindrycznych elementów, co osiągnięto przez obtapianie ich rozgrzanym narzędziem w celu usunięcia nierówności lub przez szlifowanie na zimno (Stawiarska 1985: 23; Dekówna 2007: 79).

M. Tempelmann-Mączyńska w swojej pracy zaznaczyła, że typ TM 53² jest przede wszystkim znany z grobów kultury wielbarskiej, co może wskazywać na jego szczególne znaczenie w obrębie tej jednostki kulturowej (Tempelmann-Mączyńska 1985: 31). W katalogu typologicznym badaczka uwzględniła 19 stanowisk archeologicznych, na których odnotowano obecność paciorków typu TM 53³; spośród nich 12 lokalizacji związanych jest z kulturą wielbarską (Tempelmann-Mączyńska 1985: 171). W ciągu czterech dekad od momentu opublikowania klasyfikacji M. Tempelmann-Mączyńskiej liczba stanowisk archeologicznych, na których zarejestrowano paciorki typu TM 53, uległa podwojeniu. Nowe odkrycia potwierdzają obecność tej formy paciorków na kolejnych cmentarzyskach kultury wielbarskiej, m.in. w Brzynie, stan. 7, pow. pucki, woj. pomorskie (Strobin 2021); Czarnówku, stan. 5, pow. lęborski, woj. pomorskie (Schuster 2018); Janowie, pow. grudziądzki, woj. kujawsko-pomorskie (Habuła 1991–1992); Jartyporach, stan. 2, pow. węgrowski, woj. mazowieckie (Andrzejowski 2023); Kamienicy Szlacheckiej, stan. 3, pow. kartuski, woj. pomorskie (Tuszyńska 2020); Kleszewie, pow. pułtuski, woj. mazowieckie (Woźniak 2021); Kowalewku, stan. 12, pow. obornicki, woj. wielkopolskie (Skorupka 2001); Linowie, stan. 6, pow. grudziądzki, woj. kujawsko-pomorskie (Kurzyńska 2015); Świętym Gaju, stan. 18, pow. elbląski, woj. warmińsko-mazurskie (Wielowiejski 1998); Ulkowach, stan. 1, pow. gdański, woj. pomorskie (Tuszyńska 2005) oraz Weklicach, stan. 7, pow. elbląski, woj. warmińsko-mazurskie (Natuniewicz-Sekuła, Okulicz-Kozaryn 2011; Natuniewicz-Sekuła, Baczewski 2023).

- 1 T. Stawiarska dokonując analizy paciorków typu F_{3,3} pochodzących z cmentarzysk w Odrach, pow. chojnicki, woj. pomorskie, i Pruszczu Gdańskim, stan. 10, pow. gdański, woj. pomorskie, wskazała, że zostały one wykonane ze szkła matowego, które z wyglądu przypomina ceramikę (Stawiarska 1987: 31). Należy podkreślić, że sposób zachowania tych artefaktów w trakcie badań terenowych mógł sugerować, iż wykonano je z gliny, co może doprowadzić do ich pierwotnej błędnej identyfikacji przez badaczy.
- 2 Nieliczne znaleziska z terenów Niemiec, Czech i kręgu kultur zachodniobałtyjskich prezentuje mapa rozprzestrzenienia paciorków typu TM 53 w cytowanej pracy (Tempelmann-Mączyńska 1985: 31, tabl. 27). W tym miejscu należy nadmienić, że forma ta wystąpiła także w pochówkach grupy masłomęckiej (por. Gładysz-Juścińska i in. 2021: 174).
- 3 W dalszej części tekstu interesujące mnie zabytki określam według typologii M. Tempelmann-Mączyńskiej (TM).

Ryc. 1. Przykłady kolii z wykorzystaniem szklanych paciorków typu TM 53. 1. Jartypory, obiekt 43 (1 wg Andrzejowski 2023). 2–3. Pruszcz Gdański, stan. 10: 2 – grób 152; 3 – grób 218. 4–5. Kamienica Szlachecka: 4 – obiekt 53 (grób 35); 5 – obiekt 35 (grób 19) (2–5 wg Żyto 2025).

Szklane paciorki typu TM 53 stanowią wyjątkową kategorię zabytków ze względu na ich stosunkowo częste występowanie w kontekście indywidualnego wyposażenia grobowego. Na tle innych form paciorków szklanych wyróżniają się one wysoką frekwencją w materiałach sepulkralnych kultury wielbarskiej, co może sugerować ich szczególne znaczenie w obrębie rytuałów pogrzebowych tej jednostki kulturowej.

Należy podkreślić, że pochówki inhumacyjne dokumentowane na cmentarzyskach kultury wielbarskiej stanowią wyjątkowo cenne źródło informacji na temat poszczególnych elementów stroju oraz położenia w obrębie jamy grobowej tzw. darów grobowych. To właśnie w tego typu grobach, dzięki specyfice rytuału pogrzebowego, najczęściej zachowują się delikatne przedmioty wykonane ze szkła lub bursztynu, które w innych warunkach uległyby zniszczeniu (Wołągiewicz 1981: 151; Kokowski 2004: 227; 2007: 45; Żyto 2025: 7). Warto podkreślić, że w tym samym okresie społeczności należące do innych jednostek kulturowych sąsiadujących z kulturą wielbarską konsekwentnie praktykowały kremację, co znacząco ograniczało możliwość przetrwania podobnych znalezisk w ich obrębie.

Inhumacyjny obrządek pogrzebowy stosowany w kulturze wielbarskiej pozostawił możliwości do podejmowania prób rekonstrukcji i interpretacji wyglądu stroju na podstawie układu zabytków w kontekście grobowym. Na tej podstawie można stwierdzić, że szklane paciorki typu TM 53 pełniły funkcję elementów dekoracyjnych, stanowiących część naszyjników różnej długości – zarówno krótkich, jak i długich koliai. Noszono je jako ozdoby szyi oraz górnej partii klatki piersiowej (Żyto 2025: 24–26, ryc. 1, 2). Paciorki typu TM 53 były wykorzystywane jako elementy tworzące jednolity układ koliai, w których całość ciągu tworzyły wyłącznie egzemplarze tego typu, jak i zabytki te występowały w połączeniu z innymi rodzajami ozdób (Ryc. 1) (Żyto 2025: 39, 43, 44, 45, 47, 49, 56, 58, 59, tabl. 2:4, 3:2, 4:1, 5:1, 9:1–2, 12:2, 14:4, 22:1, 28:2, 29:2, 31:1, 36:1, 39:3, 42:1–2, 48:2, 51:1, 58:4, 59:2–3, 60:2, 4, 6, 61:3, 62:1). W przypadku pierwszego wariantu – koliai jednorodnych – można przypuszczać, że były one noszone wyłącznie w postaci krótkich naszyjników, co sugeruje ich ograniczoną długość i funkcję dekoracyjną skoncentrowaną w obrębie szyi. Tego rodzaju ozdobę przedstawia znalezisko krótkiej koliai z grobu 230, z cmentarzyska w Kowalewku, jak również pasmo paciorków z grobu 256, z nekropolii w Weklicach (Skorupka 2001: 67, tabl. 70/230; Natuniewicz-Sekuła, Okulicz-Kozaryn 2011: 75–76, tabl. CVII–CVIII). Zarówno pierwsza, jak i druga kolia została wykonana w stylistyce odpowiadającej układowi typu „E” – jednolitemu pod względem użytego materiału, gdzie każde pasmo zbudowane jest z jednego typu paciorków⁴.

4 Układy koliai zostały określone na podstawie podziału K. Żyto (2025).

Paciorki typu TM 53 wykorzystywano również w bardziej złożonych kompozycjach, w których łączono je z innymi typami paciorków, tworząc wieloelementowe kolie. Analiza tych zestawień pozwala zauważyć kilka wariantów ich występowania. W pierwszym przypadku paciorki TM 53 zestawiano z innymi paciorkami reprezentującymi jeden typ. Warte uwagi w tym kontekście jest krótka kolia pochodząca z grobu 377 na wspomnianym wcześniej cmentarzysku w Kowalewku (Skorupka 2001: 102, tabl. 119–120, fot. 2). Pasma to składało się ze 127 szklanych paciorków oraz esowatej klamerki i reprezentuje układ „C” ze względu na współwystępowanie z paciorkami ozdoby wykonane ze złota. Paciorki TM 53 w tym paśmie zostały podzielone na trzy segmenty, z których każdy oddzielony był pojedynczym niebieskim szklanym paciorkiem zbliżonym do typu TM 88⁵. Całość uzupełniła esowata klamerka typu B według klasyfikacji Adriana von Müllera (1956) lub wariant B 4c-T1 według Krzysztofa Patalana (2022: 299).

Zbliżone stylistycznie kolie zarejestrowano również w grobach 19 i 35 na cmentarzysku w Kamienicy Szlacheckiej (Tuszyńska 2020: 28, 35–36, tabl. XX/35, XXXII/53). W obu przypadkach kolie składały się z paciorków TM 53 oraz TM 128. Ozdoby z tych dwóch grobów wykazują niemal identyczną kompozycję, różniąc się jedynie liczbą użytych paciorków. Ozdoby te reprezentują typ kolii układu „D”, pasm złożonych z paciorków szklanych dwóch odmiennych od siebie form.

Warto zwrócić uwagę na zauważalną tendencję występującą w inwentarzach grobowych kultury wielbarskiej, polegającą na łączeniu paciorków typu TM 53 z innymi szklanymi paciorkami o barwie fioletowej. Zjawisko to dotyczy w szczególności paciorków typu 119 z grupy XII oraz wspomnianego już typu 128 z grupy XIV według klasyfikacji M. Tempelmann-Mączyńskiej⁶. Ilustracją tej obserwacji są wspomniane wcześniej nienaruszone groby 19 i 35 z Kamienicy Szlacheckiej⁷, jak również materiały pochodzące z pochówków naruszonych w starożytności, w których obecność zarówno paciorków TM 53, jak i fioletowych paciorków wyżej wymienionych typów została jednoznacznie potwierdzona⁸.

⁵ Kolorystycznie podobna kolia wykonana z 19 szklanych pomarańczowych paciorków TM 53 i 12 egzemplarzy barwy niebieskiej typu TM 23 została odkryta w obiekcie 95 na stanowisku w Jartyporach (Andrzejowski 2023: 58, tabl. LVII/95).

⁶ Według typologii T. Stawiarskiej reprezentują typ F10.1 i F11.1 (Stawiarska 1985: 56–57).

⁷ Z tego stanowiska w grobie 78 zarejestrowano dziewięć paciorków TM 53 wraz z dwoma paciorkami TM 119. Zabytki znajdowały się w centralnej części jamy grobowej. Ich mocno rozproszony układ utrudnia interpretację określenia do jakiego rodzaju ozdoby stroju mogły zostać wykorzystane (Tuszyńska 2020: 60, tabl. LXIV/102).

⁸ Por. Jartypory, obiekt 229 (Andrzejowski 2023: 106–107, tabl. CXXXVIII/229), Pruszcz Gdański, stan. 10, grób 372 (Pietrzak 1997: 56, tabl. CXX/372), Weklice, grób 245 (Natuniewicz-Sekuła, Okulicz-Kozaryn 2011: 72–73, tabl. XCIX).

Ostatni uchwytny w materiale archeologicznym wariant kolii, w których znajdowały się paciorki TM 53, wyróżnia się spośród już opisanych większą różnorodnością typologiczną oraz surowcową innych zabytków. Obok już wspomnianych fioletowych egzemplarzy współwystępują z paciorkami TM 53 często pojedyncze paciorki szklane lub bursztynowe rozmaitych typów. Kolie o takiej kompozycji zostały odkryte np. w Janowie, grób 10 (Habuła 1991–1992: 147–148, tabl. IV); Jartyporach, obiekt 148B (Andrzejowski 2023: 77–78, tabl. XCV/148B, CCCXVIII); Kamienicy Szlacheckiej, grób 15 (Tuszyńska 2020: 25–26, tabl. XVII/31); Patrowicy (Пятровічы), obwód brzeski (Беловец 2007), Pruszczu Gdańskim, stan. 10, w grobach 152 i 218 (Pietrzak 1997: 29, 37, 38, tabl. XLVI/152, LXXVIII/218)⁹. W zaprezentowanych przykładach paciorki typu TM 53 stanowiły zasadniczą część w strukturze dekoracyjnych pasm. W przytoczonych wyposażeniach grobowych występowały w największej liczbie, tworząc podstawowy kompozycyjny element kolii.

Należy jednak podkreślić, że ten określony typ paciorków wykorzystywano do tworzenia wieloelementowych pasm, w których nie stanowiły one głównego elementu składowego kolii. W niniejszym tekście niemożliwe jest przedstawienie wszystkich znanych kolii, w których wykorzystano w mniejszym zakresie paciorki TM 53. Warto zwrócić uwagę na fakt, że typ szklanych paciorków będący przedmiotem moich rozważań znajdował się w koliach zadokumentowanych na stanowiskach w: Cecelach, w grobie 403 (Jaskanis 1996: 56, tabl. L/403), Czarnówku, w obiekcie 1793 (Schuster 2018: 84; Andrzejowski, Schuster 2022: 137, ryc. 7); Gronowie, w kurhanie 14, grobie 1 (Machajewski 2013: 25, tabl. XIX), Jartyporach, w obiektach 16, 58, 137 (Andrzejowski 2023: 29, 45, 73–74, tabl. VIII/16, XXXVI–XXXVIII/58, LXXXIX–XC/137, CCCXVI:16, CCCXVI/58, CCCXVII/137); Kowalewku, w grobach 244, 482 (Skorupka 2001: 70–71, 124, tabl. 75–76/244, 150/482); Linowie, w obiektach 7A, 71, 77 (Kurzyńska 2015: 20–21, 32–34, tabl. II, XVII–XVIII, XIX–XXI); Odrach, w grobie 562 (Grabarczyk 2007: 8, ryc. 3:562); Weklicach, w grobie 324 (Natuniewicz-Sekuła, Okulicz-Kozaryn 2011: 89, 90, tabl. CXL–CXLI).

Analiza funkcji paciorków szklanych typu TM 53 pozwala rozważyć ich zastosowanie nie tylko jako elementów typowo biżuteryjnych, do których należą kolie, lecz również jako komponentów dekoracyjnych samego stroju. W kontekście

⁹ Warto dodać, że w Odrach w grobie 532 zarejestrowano 69 szklanych paciorków TM 53, trzy szklane paciorki TM 128 i pojedynczy bursztynowy paciorek typu TM 389. Zabytki znajdowały się w centralnej części jamy grobowej. Ich mocno rozproszony układ utrudnia niestety interpretację określenia do jakiego rodzaju ozdoby stroju mogły zostać wykorzystane (Grabarczyk 1997: 121, tabl. XXV). Podobne zestawienia paciorków widoczne są w pochówkach naruszonych z cmentarzysk np. w Ulkowach, w grobie 63 (Tuszyńska 2005: 26, tabl. XXIV/63) i w Weklicach, w grobie 478 (Natuniewicz-Sekuła, Okulicz-Kozaryn 2011: 75, tabl. CV).

analogii do innych tego rodzaju znalezisk, na które już zwróciła swoją uwagę M. Tempelmann-Mączyńska (1985: 144): można założyć, że ten typ paciorków był wykorzystywany do ozdabiania tekstyliów, tworząc rodzaj aplikacji¹⁰. Aplikacje w kontekście ozdobnego naszycia mogły również stanowić potencjalnie podkreślenie np. statusu społecznego właściciela stroju lub jego przynależności do danej grupy społecznej (Lund Hansen 2011: 38). Rozproszone układy tych zabytków w nienaruszonych pochówkach zostały zadokumentowane na kilku stanowiskach kultury wielbarskiej, m.in. w Brzynie, Cecelach, Kamienicy Szlacheckiej, Odrach, Ulkowach i Weklicach. Należy zaznaczyć, że w analizowanym zbiorze paciorki szklane typu TM 53 występowały wyjątkowo licznie w większości ich odkryć. Co więcej, w kilku pochówkach zarejestrowano ponad 100 sztuk tych zabytków (Brzyno, obiekt 101¹¹; Odry, grób 121¹²; Weklice, grób 353¹³), a największe ich nagromadzenie w liczbie 261 egzemplarzy zostało zadokumentowane w grobie 536 w Odrach (Grabarczyk 1997: 122, tabl. xxvii). Wybór tego rodzaju znalezisk jako elementów dekoracyjnych szat wydaje się szczególnie interesujący z uwagi na ich formę oraz rozmiary. Mamy bowiem do czynienia z przedmiotami o niemal miniaturowych wymiarach – średnica poszczególnych paciorków wynosi – jak wspomniano wyżej – zaledwie od 3 do 8 mm. Ich niewielki rozmiar sugeruje wysoki stopień precyzji wykonania oraz świadome operowanie detalem w kontekście zdobienia tekstyliów. Wykonanie tak kunsztownej dekoracji musiało więc wymagać użycia bardzo cienkich igieł, zdolnych do przejścia przez niewielki otwór w paciorkach.

Nie jest możliwe jednoznaczne określenie, czy paciorki typu TM 53 mogły pełnić także inne funkcje zdobnicze poza wskazanymi dotychczas zastosowaniami, jednakże ich pojedyncze znaleziska przemawiają za taką potencjalną możliwością ich wykorzystania. Otóż w dziecięcym grobie nr 93 w Kowalewku zarejestrowano pojedynczy paciorek tego typu umieszczony w okolicy szyi (Skorupka 2001: 36, tabl. 28/93), co może wskazywać na jego wykorzystanie jako skromnej zawieszki. Niewykluczone również, że paciorki TM 53 były wykorzystywane do dekoracji głowy, na co może wskazywać ich rozmieszczenie w grobie nr 309 w Weklicach (Natuniewicz-Sekuła, Okulicz-Kozaryn 2011: 87–88, tabl. cxxxiv) – tam, na wysokości czaszki, obok fragmentu szpili, odnaleziono pojedynczy paciorek tego typu.

10 Odkryte w grobach kultury wielbarskiej nagromadzenia paciorków TM 53 są w publikowanych opracowaniach interpretowane jako aplikacje (por. Natuniewicz-Sekuła, Okulicz-Kozaryn 2011: 78). Temat wykorzystywania paciorków do tworzenia dekoracyjnych aplikacji stroju był już poruszany przeze mnie wcześniej (por. Żyto 2018: 79; 2025: 97–103).

11 Strobin 2021: 45, tabl. LXIV/92 i 101, LXIV/101.

12 *Odry. Cmentarzysko kurhanowe...* 1968: tabl. XIII, XLI; Tempelmann-Mączyńska 1985: 301.

13 Natuniewicz-Sekuła, Okulicz-Kozaryn 2011: 94–95, tabl. clvi.

Dotychczasowe obserwacje poczynione w kierunku funkcji użytkowej paciorków TM 53 wskazują, że najprawdopodobniej pełniły wyłącznie funkcję dekoracyjną, jako elementy zdobnicze stroju. Na ten czas wątpliwe wydaje się, aby były składane w grobach jako odrębne dary, umieszczane bezpośrednio w przestrzeni jamy grobowej. W kontekście kultury wielbarskiej taką rolę znacznie częściej odgrywały inne formy paciorków szklanych oraz paciorki wykonane z innych surowców, np. bursztynu¹⁴.

Chronologia paciorków szklanych typu TM 53 pozostaje stosunkowo szeroka. M. Tempelmann-Mączyńska datuje ich pojawienie się na obszarze kultury wielbarskiej na fazę B2, a kres ich użytkowania na przełom faz C1b i C2 (Tempelmann-Mączyńska 1985: 31, tabl. 8). Nowsze ustalenia sugerują, że paciorki tego typu należy wiązać w większości z późnorzymskimi kontekstami. Takie stanowisko prezentują m.in. Jacek Andrzejowski i Jan Schuster, którzy wskazują, że paciorki te występują w grobach w towarzystwie późnorzymskich zapinek, takich jak fibule z podwiniętą nóżką i/lub pełną pochewką, zapinki z wysoką pochewką, późne zapinki kapturkowe, egzemplarze serii 8 grupy v według klasyfikacji Almgrena oraz zapinki typu Almgren 132¹⁵ (Andrzejowski, Schuster 2022: 148).

Wykorzystywanie szklanych paciorków typu TM 53 w ramach dekoracji stroju wydaje się odzwierciedlać również zróżnicowany dostęp do tego typu wyrobów na poszczególnych obszarach funkcjonowania kultury wielbarskiej. Warto zaznaczyć, że paciorki te zostały uchwycone w kontekstach grobowych na wielu stanowiskach wzmiankowanych w niniejszej pracy¹⁶. Interesujący jest fakt, że pozostają cmentarzyska, na których ten typ znajdował się wyłącznie w wyposażeniu jednego grobu (np. Brzyno, Gronowo) lub w ogóle nie został odkryty (np. Babi Dół-Borcz, stan. 2, Grzybica, stan. 1, Kościelna Jania, stan. 7, Krupice, Leśno, stan. 1, Lutom, Nowy Targ, stan. 6, Słopanowo, Węgrowo, stan. 11). Brak paciorków typu TM 53 na stanowiskach datowanych na wczesny i młodszy okres rzymski może być interpretowany jako wynik ograniczonego dostępu do tego typu wyrobów w tym czasie. Natomiast ich nieobecność w zespołach grobowych z późnorzymskiej fazy użytkowania cmentarzysk nie znajduje dotąd jednoznacznego wyjaśnienia i stanowi otwarty problem badawczy. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy stan, w którym nie mamy w wyposażeniach grobowych tej kategorii zabytków,

¹⁴ Dla przykładu można przytoczyć położenie paciorków złożonych jako dary grobowe w Brzynie, w obiekcie 102 (Strobin 2021: 45–46, tabl. LXV/102–LXVI/102), w Kleszewie, w grobie 884 (Woźniak 2021: 156–158, tabl. CCLVI–CCLXI/884), w Leśnie, grób książęcy 1 (Walenta 2009: 10–13, tabl. VI, XI) i w Linowie, w obiekcie 7A (Kurzyńska 2015: 20–21, tabl. 11).

¹⁵ Zapinki określone na podstawie typologii Oscara Almgrena (1923).

¹⁶ Uwaga dotyczy stanowisk przebadanych i opublikowanych.

wynikał z regionalnych różnic w dostępie do tego rodzaju wyrobów, z ograniczonej dostępności do szlaków handlowych lub ich selektywnej dystrybucji, czy też z odmiennego zapotrzebowania społeczności lokalnych na tego typu elementy stroju. Możliwe, że na obserwowany stan rzeczy wpłynęło równoczesne oddziaływanie kilku z wymienionych czynników.

Ustalenie jednoznacznego kierunku napływu paciorków szklanych typu TM 53 na obszar kultury wielbarskiej następuje istotnych trudności interpretacyjnych, co wynika przede wszystkim z niedostatecznego stanu rozpoznania stanowisk warsztatowych zajmujących się produkcją szkła na terenach Imperium Rzymskiego. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na potencjalne ośrodki produkcyjne, które mogły odpowiadać za wytwarzanie różnych form paciorków (Stawiarska 1985: 102, 109, 111, 114, 115, 121; Tempelmann-Mączyńska 1985: 132–133). T. Stawiarska wskazuje możliwość importu miniaturowych paciorków formowanych z rurki z warsztatów zlokalizowanych w Tibiscum, na terenie prowincji Dacja. Pracownia ta miała funkcjonować od pierwszej połowy II w. n.e., przez okres wojen markomańskich, aż do około połowy IV w. (Stawiarska 1998: 153). Choć brak jest bezpośrednich dowodów łączących produkty tej wytwórni z paciorkami typu TM 53 odkrytymi na cmentarzyskach kultury wielbarskiej, hipoteza ta pozostaje jedyną z bardziej prawdopodobnych w kontekście dotychczasowych ustaleń archeologicznych i chronologicznych.

Podsumowując, szklane paciorki TM 53 należą do typu, który znajdował się w licznych wyposażeniach grobowych kultury wielbarskiej, szczególnie w późnorzymskim kontekście czasowym. Ten typ był wykorzystywany zarówno w jednolitych koliach, jak i złożonych zestawieniach z innymi formami paciorków, zwłaszcza barwy fioletowej typu TM 119 i TM 128. Takie połączenia paciorków w wieloelementowych koliach mogą wskazywać na określone preferencje estetyczne. Choć sporadycznie używane jako zawieszki lub ozdoby głowy, to w wypadku ich występowania w nadzwyczajnie dużej ilości takie skupiska w „rozproszony” postaci można interpretować jako aplikacje przyszyte do szaty. Zatem szklane paciorki typu TM 53, wraz z innymi typami, stanowią nie tylko istotny element ozdobny, ale również ważne źródło wiedzy o estetyce i sposobach zdobienia stroju w kulturze wielbarskiej. Ich zróżnicowane układy i funkcje wskazują na złożone znaczenia, jakie przypisywano tym drobnym, lecz wyrazistym elementom biżuterii.

Bibliografia

- Almgren O. (1923), *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinziäl-römischen und südrussischen Formen*, C. Kabitzsch, Leipzig (Mannus-Bibliothek, 32).
- Andrzejowski J. (2023), *Jartypory, stan. 2. Cmentarzysko kultury wielbarskiej we wschodniej Polsce. Część 1*, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie; Fundacja Monumenta Archaeologica Barbarica, Warszawa (Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina, 12.1).
- Andrzejowski J., Schuster J. (2022), *Kruczy luksus. Dwa niezwykle rzymskie naczynia szklane z Czarnówka na Pomorzu Wschodnim*, „Wiadomości Archeologiczne” 73, s. 131–156.
- Belevets V.G. (2007), *K izucheniyu pamyatnikov vel'barskoy kultury v Belarusi*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*, Muzeum Archeologiczne, Gdańsk, s. 293–344.
- Dekówna M. (2007), *Wczesnośredniowieczne ozdoby szklane ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego na tle ogólnej problematyki rozwoju szklarstwa*, [w:] W. Brzeziński (red.), *Skarby wieków średnich. Katalog wystawy*, Państwowe Muzeum Archeologiczne, Warszawa, s. 52–87.
- Gładysz-Juścińska M., Kokowski A., Niezabitowska-Wiśniewska B. i in. (2021), *Lubliner Land, CRFB Polen 4*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Grabarczyk T. (1997), *Kultura wielbarska na Pojezierzach Krajeńskim i Kaszubskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Grabarczyk T. (2007), *Wyniki prac wykopaliskowych na cmentarzysku w Odrach, gm. Czersk, woj. pomorskie w latach 1995–2003*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica” 25, s. 5–23, <https://doi.org/10.18778/0208-6034.25.01>
- Hahula K. (1991–1992), *Cmentarzysko kultury wielbarskiej w Janowie, woj. toruńskie*, „Wiadomości Archeologiczne” 52, s. 141–155.
- Jaskanis J. (1996), *Cecele. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Ostpolen*, Secesja, Kraków (Monumenta Archaeologica Barbarica, 2).
- Kokowski A. (2004), *Goci między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, [w:] J. Andrzejowski, A. Kokowski, Ch. Liber (red.), *Wandalowie, strażnicy bursztynowego szlaku. Katalog wystawy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; Państwowe Muzeum Archeologiczne, Lublin–Warszawa, s. 225–252.
- Kokowski A. (2007), *Goci. Od Skandzy do Campi Gothorum (od Skandynawii do Półwyspu Iberyjskiego)*, Wydawnictwo Trio, Warszawa.
- Kurzyńska M. (2015), *Linowo, stanowisko 6. Birytualne cmentarzysko kultury wielbarskiej z północno-wschodniej części ziemi chełmińskiej*, Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi; Muzeum Okręgowe, Grudziądz–Toruń.
- Lund Hansen U. (2011), *Women's world? Female elite graves in late roman Denmark*, [w:] D. Quast (red.), *Weibliche Eliten in der Frühgeschichte. Archäologische*

- und historische Beiträge zum ersten Jahrtausend in Nord- Mittel- und Südosteuropa*, Schnell und Steiner, Mainz, s. 33–40.
- Machajewski H. (2013), *Gronowo. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Westpommern*, Fundacja Monumenta Archeologica Barbarica, Warszawa (Monumenta Archaeologica Barbarica, 18).
- Müller von A. (1956), *Die birnen- und kugelförmigen Anhänger der älteren römischen Kaiserzeit*, „Offa” 15, s. 93–114.
- Natuniewicz-Sekuła M., Baczewski M. (2023), *Weklice. A Cemetery of the Wielbark Culture on the Eastern Margin of the Vistula Delta (Excavations 2005–2018)*, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Monumenta Archeologica Barbarica, Warszawa (Monumenta Archaeologica Barbarica, 23), <https://doi.org/10.23858/Waw/k/006>
- Natuniewicz-Sekuła M., Okulicz-Kozaryn J. (2011), *Weklice. A Cemetery of the Wielbark Culture on the Eastern Margin of the Vistula Delta (Excavations 1984–2004)*, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Monumenta Archeologica Barbarica, Warszawa (Monumenta Archaeologica Barbarica, 17).
- Odry. Cmentarzysko kurhanowe z okresu rzymskiego w powiecie chojnickim* (1968), J. Kmiecński (red.), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Łódź.
- Patalan K.M. (2022), *S-förmige Schließshaken im europäischen Barbaricum von der vorrömischen Eisenzeit bis zur Merowingerzeit: chronologische, chorologische, technologische und typologische Analysen*, Wachholtz, Kiel (Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete, 20).
- Pietrzak M. (1997), *Pruszcz Gdański, Fundstelle 10. Ein Gräberfeld der Oksywie- und Wielbark-Kultur in Ostpommern*, Secesja, Kraków (Monumenta Archaeologica Barbarica, 4).
- Schuster J. (2018), *Czarnówo, stan. 5. Osiem grobów okazałych – narodziny nowych elit w II wieku po Chr. w basenie Morza Bałtyckiego*, Muzeum w Łęborku; Fundacja Monumenta Archeologica Barbarica; Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, Łębork–Warszawa (Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina, 8).
- Skorupka T. (2001), *Kowalewo 12. Cmentarzysko birtualne ludności kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III w. n.e.)*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań (Archeologiczne Badania Ratownicze wzdłuż Trasy Gazociągu Tranzytowego, 2. Wielkopolska, cz. 3).
- Stawiarska T. (1985), *Paciorki szklane z obszaru Polski północnej w okresie wpływów rzymskich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław (Biblioteka Archeologiczna, 28).
- Stawiarska T. (1987), *Katalog paciorków szklanych z obszaru Polski północnej w okresie wpływów rzymskich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Stawiarska T. (1998), *Charakterystyka technologiczna paciorków szklanych z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Świętym Gaju*, [w:] P. Urbańczyk (red.), *Adalbertus. Wyniki programu badań interdyscyplinarnych*, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 159–197.

- Strobin A. (2021), *Brzyno stanowisko 7. Cmentarzysko kultury oksywijskiej i wielbarskiej oraz z okresu wędrówek ludów na Wysoczyźnie Żarnowieckiej (badania 2011–2016)*, Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin.
- Tempelmann-Mączyńska M. (1985), *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, P. von Zabern, Mainz am Rhein (Römisch-Germanische Forschungen, 43).
- Tuszyńska M. (2005), *Ulkowy. Cmentarzysko kultury wielbarskiej na Pomorzu Gdańskim*, Muzeum Archeologiczne, Gdańsk.
- Tuszyńska M. (2020), *Kamienica Szlachecka. Cmentarzysko kultury wielbarskiej na Pojezierzu Kaszubskim*, Muzeum Archeologiczne, Gdańsk.
- Walenta K. (2009), *Leśno i mikroregion w okresie rzymskim*, Muzeum Historyczno-Etnograficzne, Chojnice.
- Wielowiejski P. (1998), *Święty Gaj, woj. elbląskie. Cmentarzysko kultury wielbarskiej z okresu wpływów rzymskich*, [w:] P. Urbańczyk (red.), *Adalbertus. Wyniki programu badań interdyscyplinarnych*, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, s. 141–149.
- Wołagiewicz R. (1981), *Kultury oksywska i wielbarska*, [w:] J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. v, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 135–178.
- Woźniak M. (2021), *Kleszewo. Cmentarzysko kultury przeworskiej i wielbarskiej na północnym Mazowszu, cz. 1, Katalog*, Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego im. Stefana Woydy; Fundacja Monumenta Archaeologica Barbarica; Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Pruszków–Warszawa (Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina, 10.1).
- Żyto K. (2018), *Ozdoby stroju wykonane z paciorków w kulturze wielbarskiej*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica” 33, s. 75–92, <https://doi.org/10.18778/0208-6034.33.04>
- Żyto K. (2025), *Dekoracja paciorkami w kulturze wielbarskiej. Studia nad kobiecym elementem stroju z uwzględnieniem czynników „czas”, „przestrzeń” i „status właścicielki”*, Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź (Monografie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, 15).

Summary

The year 2025 marks the 40th anniversary of the publication of two key works on Roman Period beads: the monograph *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum* by Magdalena Tempelmann-Mączyńska (1985) and the study by Teresa Stawiarska, *Glass beads from the area of northern Poland during the Roman Period*. On the occasion of this anniversary, the article focuses on the analysis of glass beads of type TM 53, as distinguished in the Tempelmann-Mączyńska classification. Beads of this type are found in large numbers in graves

of the Wielbark Culture, especially in the Late Roman phase of its development. They are found both in uniform necklaces and in more complex compositions, often in juxtaposition with TM 119 and TM 128 type beads, which may reflect certain aesthetic preferences of the wearers. Although less commonly used as pendants or head ornaments, TM 53 beads also occur in clusters that may reflect their use as applications sewn onto clothing.

Keywords: the Wielbark Culture, beads, necklaces, applications, ornaments, glass

Kinga Żyto

Uniwersytet Łódzki

Wydział Filozoficzno-Historyczny

Instytut Archeologii

e-mail: kinga.zyto@filhist.uni.lodz.pl